

לחימה אסימטרית ברצועת עזה – מקרה בוחן

דן הראל

רצועת עזה משתרעת על שטח קטן – כ־360 קמ"ר. אורכה 42 ק"מ, רוחבה במקום הרחב ביותר – 12 ק"מ, אך ברוב הרצועה רוחבה 6 ק"מ. ברצועה חיים כ־1.6 מיליון נפש; שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הוא 3.3% לשנה. יותר מחצי מהאוכלוסייה היא מתחת לגיל 15. ברצועת עזה אין משאבים טבעיים, בין היתר אין בה מספיק אדמה כדי לגדל חיטה, ולכן אין ביכולתם לגדל בעצמם את המזון הבסיסי הדרוש להם. בנוסף אין שם מים. תושבי הרצועה נסמכים על מדינת ישראל בכל הנוגע לקיומם: מזון, מים ותשתיות של חשמל וביוב. צפיפות האוכלוסייה בכל הרצועה אופיינית לאזור בנוי – על כל משמעותיותו. בג'בליה, לדוגמה, חיים כ־100,000 איש בשטח קטן מאוד. בשטח הזה נאלצה מדינת ישראל להילחם כאשר יצאה למבצע עופרת יצוקה שהחל בסוף דצמבר 2008. נושא הא־סימטריה הוא גורם המשפיע מאוד על האופן שבו ישראל מתמודדת עם אתגרי הלחימה בעזה. מלחמת־העולם השנייה הייתה מודל של מלחמה בין מדינות כאשר גובש הדין הבין־לאומי בתחום הלחימה, בעיקר באמנת ז'נבה הרביעית. כל הדין הבין־לאומי בנושאי לחימה נסמך על הניסיון של מלחמת־העולם השנייה, שבה צבאות של מדינות נלחמו זה בזה. כאשר בוחנים את יחסי הכוחות בין מדינת ישראל לבין החמאס ניתן לראות בצה"ל את הצד החזק, שכן הוא מונה מאות אלפי אנשים, אלפי טנקים, מטוסים ואוניות, ואילו החמאס הוא לכאורה הצד החלש, שכן הוא מונה עשרות אלפי לוחמים ואינו מצויד בנשק כבד. לכן ברור שכאשר שני הצדדים ייכנסו לעימות ביניהם יגבר הצד החזק על הצד החלש. ואולם מובן שהדבר הזה אינו נכון. זוהי טעות גדולה. אי אפשר למדוד יחסי כוחות בין גופים בראייה שטחית כזאת. למעשה, בשל הצורך של הצד החלש להתמודד עם הצד החזק, הוא גורר את ישראל להתמודדות במישורים אחרים הקובעים במידה רבה מאוד את התוצאה

אלוף (מיל.) דן הראל היה סגן הרמטכ"ל בעת מבצע 'עופרת יצוקה'

של העימות הצבאי, זאת לא רק ברמה הטקטית אלא בעיקר ברמה המערכתית וברמה האסטרטגית. זהו עימות אסימטרי.

יש אפוא לבחון מהי אסימטריה. אסימטריה בין גופים נמדדת לא רק במונחי כוח אלא קיימת בכל מקום שבו יש שוני באופי של הגופים המתעמתים, ביעדיהם, בעוצמתם, בדרך הפעולה שלהם, ובעיקר, בכללי המשחק שעל־פיהם הם פועלים. בין מדינת ישראל לישות חמאס בעזה קיימת אסימטריה עמוקה ומובנית הדוחפת לצורת התמודדות מסוימת וייחודית לסכסוך הזה. לפיכך נחוץ מיפוי בסיסי של האסימטריה – מן הרמה האסטרטגית לרמה הטקטית – כשבסופו של דבר הרמה הטקטית היא זו שקובעת כיצד נלחמים ברחוב. ברמה האסטרטגית, בראייה מבנית, מדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית, שבה קיימים מוסדות שלטון נבחרים, והיא מושפעת מאוד מדעת הקהל ומן התקשורת. בעזה, לעומת זאת, קיימת ישות שאינה מוגדרת כמדינה, והיא הולכת בעקבות קול אחד. בעוד ישראל פועלת על־פי ההיגיון המערבי המבטא מגוון דעות, ובה השלטון נבחן על־פי תוצאות פעילותו כאן ועכשיו, קיים בעזה שלטון, שהאידיאולוגיה שלו פונדמנטליסטית, והוא מונחה על־ידי רעיון משיחי ארוך טווח שלמענו הם מוכנים להקריב קורבנות גדולים. מבחינת יעדי ההתמודדות, בעוד מדינת ישראל רוצה לקבע את המציאות הגאופוליטית ולהשיג שקט, בעזה מבקשים לשנות את המציאות – למחוק את מדינת ישראל – והם מוכנים לשלם את המחיר הכרוך בכך. מבחינת האילוצים, בעוד מדינת ישראל מחויבת לקוד התנהגות מדינתי מקובל, ישות החמאס בעזה מכתיבה לעצמה את הכללים ואת קוד ההתנהגות. העניין הזה משפיע מאוד על אופן התמודדותה.

ברמה המערכתית, ובראייה מבנית, לישראל יש צבא מסודר, מסורתי, הנוהג על־פי קוד פעולה צבאי מערבי. הוא מסמן את עצמו בין היתר באמצעות מדים. בכל הנוגע לקוד הפעולה צה"ל פועל נגד מטרות צבאיות בלבד והוא משתדל למנוע נזק סביבתי. בעזה נבנה כוח שישיראל מכנה מטעמי נוחות פלוגות, גדודים וחטיבות, אך הכוח אינו מאורגן באופן הזה. זהו כוח "תפור לפי הצורך" (tailor made), המוטמע בתוך הסביבה האזרחית המוגנת שלו, מכין אותה מראש מתחת לבתים אזרחיים ולמוסדות אזרחיים ונוהג על־פי קוד פעולה עצמאי המאפשר לו להציג את עצמו לסירוגין כגוף אזרחי או כגוף צבאי – על־פי צרכיו.

קיים שוני מבחינת ההיגיון המערכתי. על־פי התפיסה של ישראל, על הלחימה להיות קצרה ולהשיג תוצאות חד־משמעיות שיאפשרו שקט לטווח ארוך, ואילו הצד השני מדבר על עמידה לאורך זמן בזירות הקיימות. חמאס מנסה להגיע למתאר, שיטיל על הצד השני מגבלות לטווח הארוך (שכן אף אחד אינו מצפה ממנו לנצח את ישראל החזקה ממנו באופן משמעותי), כך שלאט לאט הוא יקשור את ידיו של הצד השני ויקשה עליו לפעול. מבחינת האילוצים – בישראל קיימת רגישות רבה

למשך המערכה, להשפעה על העורף ולמספר הנפגעים בשני הצדדים, שכן מספר הנפגעים גם בצד השני מטיל עליה מגבלות. לעומת זאת, הרגישות העיקרית של חמאס היא שרידותה של ההנהגה.

ברמה הטקטית, ובראייה מבנית, צה"ל בנוי מיחידות במבנה צבאי מסורתי, פרופיל הפעילות שלו מובחן וברור ויש לו חתימה גבוהה. לעומת זאת, ברצועת עזה "היחידות", שאינן יחידות כמו בצבא מסורתי, פועלות בשיטה של היעלמות, כלומר, חתימה נמוכה מאוד. כך, לא ניתן לדעת אם אדם הוא לוחם או לא. הם פועלים בתוך סביבה אזרחית המרושתת לפעולה צבאית, נמצאים מתחת לקרקע, יש להם תקשורת נפרדת מן הרשתות הכלליות, וברשותם מצבורי תחמושת מבוזרים כדי שלא יצטרכו לשאת אותה ממקום למקום. הם מנסים להתרחק ככל שניתן ממרכזי הכובד כדי שלא יהיה אפשר לתקוף אותם. למעשה, מדובר במספר גדול של לוחמים, עשרות אלפים, הפועלים במסגרות מבוזרות בתוך סביבה אזרחית תוך ניצול האילוצים של צה"ל כך שבפעולה מולו (או מול העורף הישראלי) הוא לא יוכל לטפל בהם בצורה יעילה. מבחינת ההיגיון הטקטי – חמאס נוקט דרך פעולה של ירי תלול מסלול על העורף הישראלי מתווך אזרחי צפוף תוך שימוש מכוון באוכלוסייה כבמגן אנושי, זאת כדי למשוך את היריב להיכנס עם יחידות הרגלים והשריון שלו לתוך השטח הבנוי. לחימה בשטח בנוי מנטרלת את הצד החזק מן היתרונות שיש לו: על-פי ראיית חמאס לוחם עם קלצ'ניקוב שווה ערך ללוחם עם אם-16 המתמודד מולו. כך מבקש חמאס לגרום לנפגעים רבים מאוד בלחימה בשני הצדדים. ההיגיון המנחה את חמאס הוא פגיעה בחוסן של ישראל ובנחישותה להילחם בעקבות אבדות רבות, ובמקביל, יצירת תמונת מצב הומניטרית קשה שתוביל ללחצים בין-לאומיים שיגרמו להפסקת הלחימה. לעומת זאת, על-פי ההיגיון המנחה את ישראל, יש לדכא מהר ככל הניתן את ירי חמאס (לדכא ולא להפסיק, כי מבחינה צבאית קשה מאוד להפסיק אותו לחלוטין), ולפגוע קשות בכל מה שנוגע לחמאס הצבאי, כדי ליצור הרתעה לעתיד. מנגנון הסיום של ישראל הוא השגת היעדים האלה ואילו מנגנון הסיום של הפלסטינים הוא קעקוע הלגיטימציה של ישראל לפעול.

האילוצים של ישראל הם הרלוונטיות של כלי הנשק, מספרם המועט של מרכזי כובד מערכתיים ומטרות צבאיות מובהקות שאותן ניתן לתקוף והרגישות לנפגעים בשני הצדדים. לעומת זאת, האילוצים של חמאס נובעים מן הקושי התפקודי האינהרנטי שלו בשל הדומיננטיות של ישראל בתחומים רבים.

השאלה כיצד פעל חמאס בעימות האחרון וכיצד יפעל בעימותים הבאים מובילה לבעיית ההתמודדות בתווך צפוף מלא אזרחים. במבצע עופרת יצוקה נעשה ניסיון להוציא את התושבים מבתיהם ולהעבירם למקום אחר בעת הלחימה

אף כי זוהי פעילות מורכבת מאוד יש לעשות את כל המאמצים כדי לבדל בין אוכלוסייה ללוחמים.

את האתגרים העיקריים בלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה ניתן לחלק לרמה הטקטית ולרמה המערכתית.

ברמה הטקטית השאלה הראשונה הנשאלת היא מיהו האויב. קשה מאוד לזהות את האויב ולהבחין בינו לבין האוכלוסייה התמימה. כמו כן קשה לעמוד על האופן שבו בנויים המערכים שלו בשכונות – היכן נמצאים כלי הנשק העיקריים שלו, משטחי השיגור ומערכי המלכודים (הרי אין המדובר בשכונה אזרחית תמימה כמו בתל־אביב). קשה לפגוע באויב כזה בלי פגיעה קשה באוכלוסייה מסביב. קיים קושי לאתר את המתקנים הצבאיים הממוקמים מתחת לבתים או למוסדות ציבור ולפגוע בהם ללא גרימת נזק סביבתי משמעותי. כדי לתת מענה לבעיות האלה, פיתחה ישראל כלי נשק מיוחדים, שגורמים לנזק סביבתי מינימלי – מופחת ברמת דיוק גבוהה שאין לכלי נשק שבהם משתמשות המדינות האחרות. אין מדובר בלהיות צודק אלא בלהיות חכם. בנוסף יש לאתר את מרכזי הכובד של האויב שפגיעה בהם תייתר את הצורך להיכנס קרקעית (שכן לכניסה קרקעית יש נזקים אינהרנטיים שקשה מאוד להימנע מהם). צה"ל מחויב להגן על אנשיו, וקשה לעשות זאת כאשר נלחמים בארגון שמנסה להמנע ממרכזי כובד.

בפני כוחותינו ניצבים אתגרים גדולים של לחימה בשטח בנוי. יש לדעת היכן ממוקמים הכוחות בכל רגע – חוליה הנמצאת בחדר מסוים וכיתה הנמצאת בדירה אחרת בבניין. מכיוון שהסביבה מורכבת מאוד יש צורך לפזר את הכוחות ועקב כך קיים אתגר של שליטה בכוחות האלה. כמו כן יש לדעת כיצד לטהר בתים שבהם שוהים יחד מחבלים ואזרחים, וקיימות שכונות רבות שבהן יש קושי כזה. האתגר הוא לקיים פעולה מתואמת בין כל הכוחות האלה, לדוגמה, להפעיל אש מסייעת לכוחות המתמרנים תוך הימנעות מנזק סביבתי. אף כי נמצאו לכך פתרונות של רמות אישור שונות והפעלת סוגים של כלי נשק במצבים שונים, האתגר הוא עצום. שאלות קשות נוספות: איך מתנהלים במרחבים אזרחיים שבהם האויב מערב פעילות אזרחית עם מלכודים? איך מבטיחים צירי לוגיסטיקה וצירי פינוי? אתגר נוסף בשדה הקרב הוא ההבחנה בין האזרחים למחבלים. על צה"ל לתקשר עם האוכלוסייה ולהוציאה משדה הקרב. בסופו של דבר האחריות המלאה לטיפול באוכלוסייה הנמצאת בשטחים שהשתלטו עליהם מוטלת על צה"ל – עליו לטפל בה ולדאוג להספקת מים ומזון. כמו כן יש לשתף פעולה עם ארגונים בין־לאומיים כדי שיוכלו למלא את תפקידם תוך הבטחת שלומם, שכן הם פועלים בתוך שדה הקרב ממש.

בתחום המדיני, האתגר העיקרי הוא להגדיר באופן ברור וחד את מטרת המבצע לפני התחלתו כדי למנוע מצב של שינוי המטרה תוך כדי פעולה. לדוגמה, במבצע

עופרת יצוקה הועלו במהלכו רעיונות לשינוי מטרותו אף כי הוא התחיל והתפתח בצורה מסוימת להשגת יעדים ספציפיים. אתגר נוסף הוא השגת התנאים המדיניים ליציאה למבצע והבטחת מרחב הפעולה האופרטיבי הנדרש במהלכו ולצורך סיומו. הנושא הזה חשוב מאוד.

אתגר אחר הוא תחום התקשורת. יש להניע מאמץ הסברתי לאומי לשם יצירה ושימור של לגיטימציה ציבורית פנימית ובין-לאומית לצורך הבטחת הזמן והמרחב הנחוצים להשגת יעדי המבצע.

קיים אתגר גם בתחום המשפטי. יש לנהל מערכה משפטית לאומית משולבת לשם יצירת מרחב הפעולה הנדרש לפני המבצע ובמהלכו ולצורך מימוש פירותיו בהמשך. לכן על המשפטנים לרדת ממגדל השן, לצאת לשטח ולעבוד. זוהי זירת לחימה כמו כל זירת לחימה אחרת. גם בתחום הזה יש צורך בניהול מערכה לאומית שתיצור מרחב פעולה ראוי, תנצל את נקודות התורפה של היריב ותתקוף אותן, ובד בבד תספק הגנה ראויה לכוחותינו, שכן לא ייתכן שהיריב יעשה ככל העולה על רוחו בלי לשלם על כך מחיר (במונחי השגת מטרותיו).

בתחום הצבאי קיים גם האתגר של איסוף מודיעין לפני היציאה לקרב. זאת כדי לאפשר השמדת מטרות באופן מסיבי ופגיעה במרכזי כוח מערכתיים תוך הימנעות מפגיעה סביבתית באוכלוסייה הלא מעורבת. האתגרים הם כניסה קרקעית תוך הכתבת הקצב, הגעה ליעדים והימנעות מאבדות לצה"ל, וכמובן לאוכלוסייה הלא מעורבת (העניין הזה אינו רק חוקי אלא גם מוסרי, ולדעתי, הוא יעד משותף לכולם) וכן דיכוי אש חמאס תוך הבטחת איזון הולם בין השגת היעדים לבין פעולה על-פי החוק הבין-לאומי שהיא קו המינימום.

לדעתי, קיים צורך בגיבוש אמנת ז'נווה החמישית משום שאמנת ז'נווה הרביעית איבדה חלק גדול מן הרלוונטיות שלה. יש לנקוט פעילות שתבטיח מספר מועט של אזרחים פגועים וכמובן את ביטחון כוחותינו. האתגר האחרון הוא הכתבת עיתוי ואופן היציאה מן השטח באופן חד-צדדי, כפי שנעשה במבצע עופרת יצוקה.

עופרת יצוקה כמקרה בוחן

עד נובמבר 2008 היו בגזרת רצועת עזה תקופות של ירי ותהדיה לסירוגין, והחמאס התעצם מאוד. לאחר שבנובמבר-דצמבר נורו כ-400 רקטות לעבר ישראל, היא נאלצה להיכנס לרצועת עזה, אף כי לא הייתה נלהבת לכך. לאויב היו כ-20,000 לוחמים בעזה, וברשותו היו אמצעי-לחימה שכללו נק"ל, נ"ט, נ"מ, מטענים, רקטות ומרגמות. מטרת המבצע הייתה לפגוע קשות בחמאס, לצמצם את ירי חמאס ואת הפעילות החבלנית העוינת מרצועת עזה, כדי לחזק את ההרתעה וליצור תנאים לשיפור המצב הביטחוני בדרום ולמניעת גלישת העימות לזירות נוספות. לא הייתה כוונה לכבוש את השטח כדי להישאר בו, אלא לפגוע קשות בארגון,

ליצור הרתעה, ולאחר מכן לצאת מן הרצועה. רציונל הלחימה של חמאס היה כפי שהוסבר לעיל. סיום הלחימה מבחינתו היה מיצוי הלגיטימציה של ישראל לפעול נגדו וסילוקה מן השטח. בהתאם למשימה שהטיל צה"ל על פיקוד הדרום, הגדיר הפיקוד שלושה יעדים שעל-פיהם ניתן יהיה לקבוע אם עמד במשימה: הפסקת ירי חמאס, פגיעה בארגון וחיזוק ההרתעה.

המבצע נמשך 22 ימים. הוא החל במכת פתיחה שבה הותקפו עשרות מטרות בשלוש דקות ו-40 שניות, כדי להשיג אפקט של פגיעה קשה ולגרום להלם. לאחר מכן הותקפו עשרות מרחבי שיגור מתוך כוונה לפגוע במשגרים או להזיז אותם כך שהם לא יהיו אפקטיביים. בהמשך נורתה אש במשך שבוע על מאות מטרות. בסך-הכול הותקפו במהלך המבצע יותר מ-1,000 מטרות. השלב השני היה התמרון, כניסה קרקעית וסיוע באש. השלב האחרון היה יציאה חד-צדדית החוצה והיערכות מחדש. הכניסה הקרקעית הייתה רק לאזור עזה, וגם היא רק באמצעות כיתור, כשההטעיה בדרום מונעת מחמאס לרכז כוח באחד מהמקומות האלה.

המבצע החל ב-27 בדצמבר 2008 ונמשך עד 18 בינואר 2009. במהלך המבצע נורו על ישראל 730 רקטות, וניתן היה לראות אפקט ברור של דיכוי ירי הרקטות עד כדי אפס בימים האחרונים של המבצע. החמאס לא הצליח לשגר רקטות למרות מאמציו הרבים, ואיבד את המפקדים הבכירים ביותר במנגנוני השיגור. בצד הישראלי לא היו נפגעים רבים; רובם היו תוצאה של ירי כוחותינו על כוחותינו האופייני ללחימה בשטח בנוי. בידי צה"ל יש רשימה של 709 מחבלים שנהרגו ושהשתייכו לאחד מארגוני הטרור. בלחימה נהרגו 295 לא מעורבים (אזרחים מבוגרים, נשים וילדים מתחת לגיל 16), וכן היו 162 הרוגים שמעורבותם לא ברורה. יחס של 75% מחבלים ו-25% אזרחים נחשב בצבאות המערב לטוב יחסית ללחימה בשטח בנוי. הדבר הושג הודות לשני גורמים. הגורם הראשון הוא לוחמה פסיכולוגית, שכללה השתלטות על שידורי הטלוויזיה והרדיו ברצועת עזה ושידור מסרים וכן פניות טלפוניות לבתי התושבים (בסך-הכול היו 290,000 שיחות שנענו) שבהן ניתנו לאזרחים הנחיות כיצד לנהוג. הגורם השני היה השימוש הנרחב בנשק מדויק.

לסיכום, עלינו לשאול האם מדינת ישראל השיגה את יעדיה וכיצד עמדה באתגרים הללו ברמה הטקטית וברמה המערכתית, ובאופן מפורש יותר – האם מבצע עופרת יצוקה השיג את ההרתעה המבוקשת, והאם הוא השאיר פתח ללחימה נוספת בעתיד. לדעתי, התשובה לשתי השאלות היא חיובית.